

สรุป

การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นเป้าหมายทางการเมือง การปกครองที่อาจเรียกได้ว่าสำคัญที่สุดในรัชสมัยนี้ ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจากสภาพการเมืองซึ่งตกอยู่ในอำนาจมณฑล และอิทธิพลของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ในช่วง 5 ปีแรกที่ทรงขึ้นครองราชย์ ทำให้พระราชอำนาจ อิทธิพลของพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ถูกจำกัดลงอย่างสิ้นเชิงตลอดจนปัญหาการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมในช่วงต้นรัชสมัยของพระองค์ ซึ่งเป็นปัญหาเรื้อรังสืบเนื่องมาจากระบบการปกครองแบบเก่า คือระบบจตุสดมภ์ ควบคู่หน้ากับการบริหารราชการงานปกครองแผ่นดินของฝ่ายปกครองทั้ง 6 ในระบบดังกล่าว คือ สมุหพระกลาโหม สมุหนายก และกรมทั้ง 4 คือ เวียง วัง คลัง นา ปะปนสืบสนกาวกายกัน และอำนาจในการบริหารงานปกครอง การควบคุมนโยบายเศรษฐกิจ และสังคม ก็ไปตกอยู่กับผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และขุนนางเสนาบดีรุ่นเก่าเกือบทั้งสิ้น ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นปัญหาภายในประเทศ นอกจากนี้ ยังมีปัญหาซึ่งเป็นแรงกระทบจากการแพร่ขยายอำนาจอิทธิจักรวรรดินิยมของชาติตะวันตกในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ อันจะมีผลกระทบต่อประเทศไทยอีกด้วยทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นความสำคัญของการที่จะมีการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินใหม่ เพื่อจัดรูปแบบสถาบันการปกครองของไทยให้เป็นระเบียบ ง่ายต่อการบริหารการปกครอง และสอดคล้องกับความเป็นเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์แวดล้อมภายนอกประเทศ ประกอบกับทรงได้รับแรงกระตุ้นจากการที่เจ้านาย และข้าราชการ กราบบังคมทูลถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 อีกแรงหนึ่ง ทำให้พระองค์ทรงมีพระราชดำริของ

พระองค์มากขึ้น และทรงเห็นว่าเป็นโอกาสอันเหมาะสมแล้ว ทั้งในค่านเวลา ที่ทรงทอด
 ระยะเวลาานพอสำหรับการเตรียมรับสภาพการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ และในค่านพระราช
 อำนาจที่มีที่ทรงมีอย่างพร้อมมูล ในการที่จะตัดสินพระราชหฤทัยดำเนินการปฏิรูปการ
 ปกครองแผ่นดินอย่างจริงจัง

ในการเตรียมการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักถึงความจำเป็นอย่างยิ่ง ในการที่จะต้องดำเนินการโยกอำนาจ
 ในการปกครองแผ่นดินทั้งหมดกลับสู่อองค์พระมหากษัตริย์ก่อน ด้วยทรงเชื่อว่า การเปลี่ยน
 แปลงใด ๆ ในประเทศขณะนั้น จะต้องเป็นการริเริ่มและดำเนินการจากเบื้องบนมาสู่
 เบื้องล่าง โดยการนำขององค์พระมหากษัตริย์ และจากการที่ข้าราชการในระบบการ
 ปกครองแบบเก่าไม่มีประสิทธิภาพพอ ทำให้เป็นอุปสรรคในการพัฒนาประเทศ พระองค์
 จึงทรงเห็นความสำคัญของการที่จะพัฒนาคนให้มีความรู้ความสามารถ เป็นกำลังในการ
 พัฒนาประเทศตามแบบอารยธรรมตะวันตกได้ มีความสำนึกในหน้าที่ความรับผิดชอบ ตลอด
 จนที่สำคัญที่สุด คือ จะต้องมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ด้วย แต่เนื่องจาก
 คุณลักษณะดังกล่าวนี้ หาได้ยากนักในกลุ่มขุนนางข้าราชการรุ่นเก่า จึงจำเป็นต้องหา
 เลี้ยงไต่ยากที่พระองค์จะต้องทรงพัฒนาคนรุ่นใหม่ขึ้น โดยทรงเลือกจากพระราชวงศ์
 อื่นได้แก่ พระเจ้าน้องยาเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอของพระองค์ก่อน เป็นอันดับแรก
 ด้วยทรงเชื่อมั่นว่า กลุ่มพระราชวงศ์ซึ่งใกล้ชิดพระองค์ที่สุดนี้จะเป็นกำลังสำคัญทั้งทางค่าน
 ความคิดและทางการปฏิบัติ ในการจัดการบริหารการปกครองแบบใหม่ได้ดี และเหมาะสม
 ที่สุด และที่สำคัญคือ ทรงสามารถไว้วางพระราชหฤทัยได้มากที่สุด แต่ในขณะเดียวกัน
 ก็มีไต่ทรงละเลยที่จะทำนุบำรุงบุตรหลานขุนนางข้าราชการรุ่นใหม่ด้วยเช่นเดียวกัน ดังจะ
 เห็นว่า พระองค์ทรงถือเป็นพระบรมราโชบายในการที่จะพระราชทานทุนเล่าเรียนหลวง
 ให้พระราชโอรสเกือบทุกพระองค์ บุตรหลานขุนนางข้าราชการตลอดจนสามัญชน ไปศึกษา
 ต่อในประเทศตะวันตก ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้เองที่กลับมาจะมีบทบาทสำคัญในการบริหารราชการ
 แผ่นดินในระยะต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระเจ้าลูกยาเธอซึ่งมีเป็นจำนวนมาก

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ พระราชวงศ์จึงได้มีโอกาสก้าวเข้ามามีบทบาทในการเมือง การปกครองเป็นครั้งแรก โดยเข้ามามีส่วนร่วมขบวนการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ดังปรากฏว่าในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน สมาชิกกลุ่มทางการเมืองต่าง ๆ ที่สนับสนุนพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการทอนอำนาจขุนนางขุนเก่า และโยงอำนาจกลับสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ ล้วนแต่เป็นพระราชวงศ์ และลูกเจ้านาย ขุนนางที่มีตระกูลสูงทั้งสิ้น นอกจากนี้ ในการส่งพระราชโอรสไปทรงศึกษาต่อต่างประเทศนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเน้นการศึกษาวิชาทหารมากกว่าพลเรือน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระราชโอรสชั้นเจ้าฟ้าซึ่งทรงกำหนดว่าจะต้องเรียนวิชาทหาร ด้วยทรงมีพระราชประสงค์ที่จะทรงสร้างฐานพระราชอำนาจของพระองค์ให้เป็นปึกแผ่น โดยอาศัยกำลังทหารเป็นเครื่องค้ำจุนที่สำคัญ สำหรับทางด้านเศรษฐกิจและสังคมนั้น ก็ทรงปรับปรุงเปลี่ยนแปลงระบบงานด้านการคลังใหม่ ตลอดจนยกเลิกระบบทาสและไพร่ ทั้งนี้โดยอาศัยกำลังสำคัญจากพระราชวงศ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเป็นส่วนใหญ่ การเตรียมสร้างคนรุ่นใหม่ตั้งแต่ในช่วงต้นรัชกาล ก็ปรากฏผลให้เห็นอย่างชัดเจนในช่วงที่ต้องอาศัยกำลังในการดำเนินการปฏิรูปการปกครองอย่างแท้จริงในปี พ.ศ. 2435 ด้วยทุกขั้นตอนของขบวนการปฏิรูปการปกครอง นับตั้งแต่การจัดตั้งกระทรวงทั้ง 12 กระทรวง ตลอดจนการตั้งสภาการแผ่นดินขึ้นทั้ง 3 สภา คือ เสนาบดีสภา องคมนตรีสภาและรัฐมนตรีสภา นับจำนวนคนกว่าครึ่งของกำลังคนรุ่นใหม่ทั้งหมดที่มีบทบาทในการช่วยให้ขบวนการปฏิรูปการปกครองนี้สำเร็จลงได้อย่างราบรื่น ประกอบด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นไต่แก พระเจ้าน้องยาเธอ และพระญาติพระวงศ์ใกล้ชิดทั้งสิ้น

ช่วงเวลาหลังจากการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในปี พ.ศ. 2435 จนถึงสิ้นรัชกาลที่ 5 เป็นช่วงเวลาของการดำเนินงานของเสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ ทั้ง 12 กระทรวง ซึ่งในช่วงแรกนี้ มีพระราชวงศ์ที่ได้รับพระราชทานแต่งตั้งเป็นเสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ ถึง 9 พระองค์ด้วยกัน และแม้ภายหลังจะได้มีการสับเปลี่ยนโยกย้ายตำแหน่งหรือแต่งตั้งเสนาบดีใหม่เมื่อตำแหน่งว่าง ก็มีได้ทรงพิจารณาเลือกบุคคลอื่นนอกเหนือไปจากพระราชวงศ์เลย ดังปรากฏว่า เมื่อสิ้นรัชกาล มีเพียงกระทรวงนครบาลกระทรวง

เคียวทีเสนาบดีเป็นขุนนางชั้นพระยา นอกนั้นเป็นพระราชวงศ์ทั้งสิ้น เช่นเดียวกับสมาชิกสภาการแผ่นดินทั้งสาม ก็เป็นพระราชวงศ์เสียเป็นส่วนใหญ่

นอกจากนี้ เนื่องจากในช่วงเวลาก่อนหน้าที่จะมีการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินราว 4 - 5 ปี เหตุการณ์ภายนอกประเทศอันเกิดจากการแพร่ขยายของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ทวีความรุนแรงขึ้นตามลำดับ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชดำริที่จะให้มีการปฏิรูปการทหารควบคู่ไปกับการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินด้วย และใตฺทรงเริ่มดำเนินการไปพร้อม ๆ กันตั้งแต่ปี พ.ศ. 2430 เป็นต้นไป โดยอาศัยกำลังจากสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอของพระองค์ที่ทรงได้รับการศึกษาทางวิชาการทหารจากทั้งภายในประเทศ และจากต่างประเทศโดยตลอด แม้กระนั้น การทหารของไทยก็ยังไม่มืประสิทธิภาพมากพอที่จะรับสถานการณ์ร้ายแรงจากภายนอกประเทศได้อย่างเต็มที่ ดังที่เกิดการฉีกรัฐบาลในกรณีวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ซึ่งทำให้ไทยต้องเสียดินแดนบางส่วน และชดใช้ค่าเสียหายให้แก่ฝรั่งเศสเพื่อแลกกับเอกราชของชาติ ดังนั้น ในปี พ.ศ. 2437 จึงได้มีการจัดการทหารใหม่เพื่อให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น และรวมราชการทหารที่กระจัดกระจายอยู่ตามกระทรวงต่าง ๆ เข้ามายู่ใตฺบังคับบัญชาของกระทรวงกลาโหมเพียงแห่งเดียว ตลอดจนโอนกรมทหารเรือไปขึ้นต่อกระทรวงกลาโหมด้วย

จากจุดนี้เอง ที่ทำให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทิมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี ซึ่งทรงได้รับการศึกษาวิชาการทหารบกจากประเทศเยอรมนี และทรงรับราชการทหารในประเทศนั้นจนเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าไกเซอร์ พระจักรพรรดิเยอรมันเป็นอย่างยิ่ง ก็ใตฺทรงมีโอกาสดเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารราชการแผ่นดินเช่นเดียวกับพระราชวงศ์พระองค์อื่น ๆ โดยทรงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้ารับราชการครั้งแรกในตำแหน่งเสนาธิการทหารบก และในปีเดียวกันนั้น เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ผู้บัญชาการกรมทหารเรือในขณะนั้น ใตฺทรงกราบบทวายบังคมลาออก

จากตำแหน่ง ประกอบกับราชการในกรมทหารเรือขณะนั้นประสบปัญหาต่าง ๆ มากมาย ยังไม่ได้จัดการให้เป็นระเบียบเรียบร้อย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ย้ายสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต มาดำรงตำแหน่งบัญชาการทหารเรือแทนและเมื่อกรมทหารเรือได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นกระทรวงทหารเรือ พระองค์ก็ทรงได้รับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรือพระองค์แรก

ในการปฏิบัติราชการในกองทัพเรือ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2446 ถึง พ.ศ. 2463 สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงเป็นทั้งผู้บังคับบัญชาที่ดีและเป็นผู้บริหารที่เยี่ยมยอด ทั้ง ๆ ที่มิได้ทรงเคยศึกษาวิชาการทหารเรือมาก่อนเลย พระองค์ได้ทรงเริ่มงานบริหารทุกสาขา ตั้งแต่เริ่มวางรากฐาน ควบคุมจนถึงการปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับการเวลา และวิวัฒนาการของทหารเรือไทย ทั้งนี้ งานอันดับแรกของพระองค์ในกองทัพเรือ อันเป็นงานหลักที่พระองค์ทรงถือปฏิบัติไปจนตลอดสมัยของพระองค์ คือ การวางรากฐานการจัดระเบียบราชการทหารเรือ โดยทรงจัดระเบียบลักษณะปกครอง และแบ่งสรรหน้าที่บังคับบัญชาในกรมทหารเรือใหม่ เป็นขั้นตอน และโปรดให้มีการตราข้อบังคับคำสั่ง แจ่งความต่าง ๆ ไว้เป็นหลักฐาน โดยอาศัยระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ ของกรมทหารบกเป็นหลักเกือบทั้งสิ้น ตลอดจนยังได้ทรงจัดระเบียบการเงินในกรมทหารเรือใหม่ให้รัดกุมยิ่งขึ้นอีกด้วย ทั้งนี้ พระองค์ทรงเคร่งครัดต่อระเบียบวินัย และกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ทรงกำหนดให้เป็นแนวปฏิบัติในกองทัพเรือเป็นอย่างยิ่งยังผลให้การบริหารการปกครองของกรมทหารเรือเป็นไปอย่างมีระเบียบกฎเกณฑ์ที่แน่นอน และเจริญก้าวหน้าขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งยังก่อให้เกิดผลดีในทางปฏิบัติ และทางค่านิยมทหารที่ดีขึ้นอีกด้วย นอกจากนี้ สิ่งสำคัญที่ทรงมีพระประสงค์มุ่งมั่นอย่างมากตลอดช่วงสมัยของพระองค์คือการที่จะทำให้คนไทย เชื้อถือคนไทยด้วยกันในเรื่องการเดินเรือ และการช่างกล

การจัดระเบียบราชการทหารเรือของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิตในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นการดำเนินการเพื่อระดมปัญหาต่าง ๆ ที่ตกค้างมาจากในสมัยก่อนแทนทุกด้าน จนเมื่อกรมทหารเรือได้รับการเลื่อนฐานะขึ้นเป็นกระทรวง

ในต้นสมัยรัชกาลที่ 6 ระเบียบราชการทหารเรือส่วนใหญ่เริ่มเป็นสัปดาห์เป็นส่วนมากขึ้น ปัญหาต่าง ๆ ทั้งในด้านการทำงาน และข้าราชการก็เริ่มคลี่คลายไปในทางที่ดี ถึงกระนั้น งานจัดระเบียบราชการทหารเรือของพระองค์ท่าน ก็ยังคงดำเนินต่อไป แต่เป็นไปในรูปการขยายงานให้กว้างขวางขึ้น และยกระดับฐานะของหน่วยงานต่าง ๆ ในกระทรวงทหารเรือให้สูงขึ้น ทั้งนี้ โดยอาศัยหลักการเดิมที่ทรงวางไว้ในสมัยรัชกาลที่ 5 ตลอดช่วงเวลาอันยาวนานในกองทัพเรือ พระองค์ทรงพยายามอย่างยิ่งที่จะสร้างรักษาพระราชกำหนด ขนบธรรมเนียมประเพณีของกองทัพเรือไว้อย่างเคร่งครัด ทั้งยังทรงตระหนักถึงความสำคัญของการรับนิคมขอในหน้าที่ของข้าราชการทหารเรือทุกคนเป็นอย่างสูงอีกด้วย

เหตุการณ์ทางการเมือง เหตุการณ์แรก ที่ส่งผลกระทบต่อมายังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ในตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 6 คือ เหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130 ซึ่งเกิดจากความไม่พอใจของเหล่าทหารที่มีต่อกองเสือป่า ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงก่อตั้งขึ้น ประกอบกับความต้องการที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองของกลุ่มคนหัวใหม่ จึงรวมตัวกันก่อการกบฏ ควบประสงค์จะเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ โดยจะกราบบังคมทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบการเมืองใหม่นี้ แต่หากไม่ยินยอมก็จะทูลเชิญเจ้านายในพระราชวงศ์จักรีพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ซึ่งได้แก่ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ หรือสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิตขึ้นเป็นประธานาธิบดีคนแรกแห่งสาธารณรัฐไทย และหากการเปลี่ยนแปลงไม่เป็นผล ก็มี การเตรียมพร้อมที่จะใช้กำลัง แต่ยังมีต้นสำเร็จก็ถูกจับได้เสียก่อน ในการนี้ แม่สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต จะมีได้ทรงเป็นผู้ดำเนินการปราบปรามพวกกบฏด้วยพระองค์เอง เช่นเดียวกับที่สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานารถทรงกระทำ แต่เมื่อทรงทราบว่าในจำนวนผู้ก่อการกบฏมีทหารเรือร่วมอยู่ด้วย 3 นาย ก็ได้ทรงดำเนินการไต่สวนขึ้นต้น และกักสำเนารายงานการไต่สวนขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายด้วยพระองค์เอง และได้นำผู้ต้องหาทั้งสามคนไปร่วมชำระคดีพร้อมกับพวกทหารบกในศาลทหารบกตามข้อกำหนดในพระธรรมนูญทหารบกและทหารเรือ ทั้งนี้ แม้ผลของการไต่สวนจะมีการพาดพิง

ถึงพระนามของพระองค์ท่านอยู่บ้างแต่ก็มีได้มีหลักฐานยืนยันได้ว่าพระองค์ทรงมีส่วนร่วมในการกบฏแต่อย่างใด กลับจะเห็นได้ว่าจากการที่ทรงปฏิบัติหน้าที่ในราชการอย่างเต็มที่เฉียบขาด ทรงไปตรงมา ทำให้ทรงเป็นที่รักใคร่ นิยมชมชอบ และเป็นที่เชื่อมั่นของประชาชนว่าจะทรงสามารถปกครองประเทศไทยได้เป็นอย่างดีต่อไป นับเป็นการเริ่มต้นของการก้าวเข้าสู่บทบาททางการเมืองของพระองค์มากขึ้น

หลังจากเหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130 สิ้นสุดลงได้สัก 3 ปี มหาสงครามโลกครั้งที่ 1 ก็เริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2457 ในช่วงแรก ประเทศไทยประกาศวางตนเป็นกลาง ต่อเมื่อเวลาผ่านไป พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเปลี่ยนนโยบาย โดยตัดสินใจประนีประนอมสงครามกับฝ่ายเยอรมนี ด้วยพระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับวิธีการทำสงครามที่ไร้มนุษยธรรมของเยอรมัน และทรงเกรงว่าเยอรมนีจะฉกฉวยโอกาสจากสงคราม ยึดกรุงเทพฯ ไว้เป็นฐานทัพรบกับสัมพันธมิตร ซึ่งกำลังมีอำนาจนิยมประชานิยมไทย การเข้าร่วมสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร เป็นวิธีเดียวที่จะช่วยประกันความมั่นคงของชาติไว้ได้

ในระหว่างนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต เสนาบดีกระทรวงทหารเรือทรงเป็นบุคคลสำคัญยิ่งผู้หนึ่ง ที่ทรงได้รับการเพ่งเล็งจากทุกฝ่ายว่าจะทรงให้การสนับสนุนเยอรมนี ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงเคยได้รับการศึกษาและรับราชการทหารในเยอรมนีมานาน ทั้งยังมีความสัมพันธ์ลึกซึ้งกับพระจักรพรรดิแห่งเยอรมนีอีกด้วย ประกอบกับพระองค์ยังทรงให้ความสนิทสนมกับแพทย์ใหญ่ของกองทัพเรือซึ่งเป็นชาวเยอรมัน ชื่อ เอ. เอช. เบอร์เมอร์ ผู้มีพฤติการณ์เป็นกระบอกเสียงให้กับฝ่ายเยอรมัน นอกจากนี้ ก็ยังมีข่าวลือว่า เยอรมนีให้การสนับสนุนพระองค์ให้ขึ้นครองราชย์แทน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งข่าวนี้ทำให้ฝ่ายสัมพันธมิตรหวาดวิตกมาก และทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ก็ทรงหวาดระแวงในอิทธิพลของพระองค์ไม่น้อยทีเดียว แต่อย่างไรก็ดี พระองค์ก็ทรงปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรือตามนโยบายของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างเคร่งครัดโดยตลอด ตั้งแต่ช่วงที่ไทยประกาศตนเป็นกลางในสงครามมาจนถึงช่วงหลังเมื่อประกาศสงครามกับ

เยอรมันแล้ว และจนแม้แต่เมื่อสงครามไคบูคิงลงแล้วก็ตาม ซึ่งทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงคลายพระวิตกกังวลและความไม่ไว้วางพระราชหฤทัยในพระองค์ลงไฉนบ้าง

ผลงานสำคัญของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิตอันสืบเนื่องมาจากผลของมหาสงครามโลกครั้งที่ 1 คือ การก่อตั้งบริษัทพาณิชย์นาวีสยามในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2460 ซึ่งเกิดจากการที่กองทัพเรือ ได้รับสิทธิเป็นผู้ดำเนินการขีดยาของฝ่ายเยอรมันในน่านน้ำไทยมาเป็นเรือของหลวงสำหรับใช้ในราชการกองทัพเรือ การก่อตั้งบริษัทพาณิชย์นาวีสยามขึ้นนี้ ก็เพื่อที่จะช่วยราชการทัพเรือ และการค้าของไทย โดยให้รัฐบาลได้มีส่วนในบริษัทนี้ด้วย และให้ใช้นายเรือและช่างที่เป็นคนไทย คือ ใช้นายเรือไทยแทนการจ้างฝรั่ง ซึ่งกิจการของบริษัทนี้ ก็ได้ดำเนินการไปด้วยดีตามสมควร จนในราวกลางปี พ.ศ. 2463 เป็นต้นมา กิจการของบริษัทพาณิชย์นาวีสยามก็เริ่มประสบอุปสรรคต่าง ๆ มากขึ้นเรื่อย ๆ จนในที่สุด ท้องโหนดกิจการให้บริษัทเมอร์เนียวของอังกฤษ เข้าจัดการต่อไป การจัดตั้งพาณิชย์นาวีนี้ แม้จะเป็นการดำเนินการตามจุดประสงค์ดั้งเดิมได้เพียงในระยะสั้น ๆ ก็ตาม แต่พระองค์ก็ทรงสามารถทำให้พระดำริของพระองค์เป็นผลในทางปฏิบัติได้จริงตามที่ทรงตั้งพระทัยไว้

สำหรับการปฏิบัติงานราชการในกองทัพบกนั้น แม้พระองค์จะทรงศึกษาวิชาการทหารบกมาโดยตรง แต่ในช่วงที่เสด็จกลับเมืองไทย เป็นช่วงที่กองทัพเรือกำลังต้องการการปรับปรุงแก้ไขครั้งยิ่งใหญ่ พระองค์จึงจำต้องทรงละทิ้งงานด้านทหารบกไปดำรงตำแหน่งผู้บังคับบัญชาทหารเรือ และเสนาบดีกระทรวงทหารเรือตามลำดับ ดังที่ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ เป็นเวลานานถึง 17 ปี จึงทรงได้รับพระบรมราชโองการให้ทรงย้ายกลับมาดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบกตามเดิม แทนสมเด็จพระเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ ซึ่งเสด็จทิวงคตลง

การปฏิบัติราชการในตำแหน่งเสนาธิการทหารบกในช่วงแรกคือในปี พ.ศ. 2446 เป็นเวลาประมาณ 8 - 9 เดือน แม้จะเป็นช่วงเวลาที่ยาวมากจนไม่อาจประเมินบทบาท

ของพระองค์ได้ แต่พระองค์ก็ได้ทรงเปลี่ยนแปลงแบบแผนการฝึกหัดทหารมากมายหลายประการ ตลอดจนได้ทรงเปลี่ยนแปลงรูปแบบกรมเสนาธิการให้ทันสมัยอีกด้วย นอกจากนี้ ในระหว่างนี้ หากทรงว่างราชการ ก็ยังทรงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงศึกษาพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับราชการแผ่นดิน และการดำเนินนโยบายของชาติเพิ่มเติมเพื่อที่จะได้ทรงเรียนรู้ข้อปฏิบัติราชการแผ่นดินของฝ่ายพลเรือน ซึ่งยังผลในระยะยาวให้ทรงมีโอกาสก้าวเข้ามามีบทบาทสำคัญในทางการเมืองได้มากขึ้น เป็นลำดับในสมัยต่าง ๆ มา สำหรับการกลับมาทรงดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบกในช่วงที่สองนั้น ทรงสนพระทัยที่จะสนับสนุนการอากาศยานมากเป็นพิเศษ ด้วยทรงเห็นว่า การอากาศยานจะทำให้ราชการทหารมีแสนยานุภาพเป็นที่น่าเกรงกลัวศัตรูมากยิ่งขึ้น แต่ในขณะเดียวกัน ก็ทรงเอาพระทัยใส่ในงานที่เกี่ยวข้องและเป็นประโยชน์ต่อกองทัพบกอย่างละเอียดถี่ถ้วน โดยจะทรงทำทุกอย่างในอันที่จะเอื้อประโยชน์ให้งานในกองทัพบกดำเนินไปได้ด้วยความราบรื่น

บทบาททางด้านการทหารของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิตนี้ นับเป็นส่วนสำคัญยิ่งในการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงระเบียบงานราชการทหารทั้งในกองทัพบกและกองทัพเรือให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น แม้จะมีอุปสรรคสำคัญในการปฏิบัติงานของพระองค์อยู่เสมอ โดยเฉพาะในช่วงที่ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ อาทิเช่น เหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130 ซึ่งมีการพาดพิงถึงพระนามของพระองค์ในการสอบสวนพวกก่อการกบฏ และสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งทรงได้รับการเพ่งเล็งว่า พระองค์ทรงเข้าข้างฝ่ายเยอรมัน และจะทรงเป็นผู้นำในการกบฏต่อราชบัลลังก์ภายใต้การเกื้อหนุนของเยอรมนีเป็นต้น แต่จากการที่ทรงปฏิบัติงานด้วยความเคร่งครัดในหน้าที่รับผิดชอบมาโดยตลอด โดยที่มิได้ทรงฉกฉวยโอกาสแสวงหาอำนาจ หรือช่วงชิงราชบัลลังก์ ทั้ง ๆ ที่โอกาสและสิ่งแวคว้อมเอื้อให้ทรงทำเช่นนั้นได้ กลับกลายเป็นเครื่องสร้างเสริมอำนาจทางการเมืองให้กับพระองค์มากขึ้นตามลำดับ จนอาจกล่าวได้ว่า ทรงเป็นพระราชวงศ์ที่ทรงมีอิทธิพลทางการเมืองมากที่สุดพระองค์หนึ่ง ในตอนปลายรัชกาลที่ 6

ครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคตลง พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงขึ้นครองราชย์ต่อมา โดยมีได้ทรงคาดหวังมาก่อน ว่ายทรงเป็นพระอนุชาพระองค์เล็กที่สุดในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เป็นเพราะพระเชษฐาทั้งห้าพระองค์สิ้นพระชนม์ไปก่อนสิ้นรัชกาลที่ 6 ทั้งหมด ประกอบกับ ทรงได้รับการสนับสนุนจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ซึ่งเป็นพระญาติ พระวงศ์ชั้นสูงที่พระองค์ทรงให้ความเคารพเชื่อถือน้อยกว่าพระองค์อื่น ๆ และยังเป็นผู้ที่พระองค์ทรงเห็นว่าเหมาะสมกับตำแหน่งพระมหากษัตริย์ในขณะนั้นมากที่สุด ทำให้สถานการณ์ทางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ภายหลังการขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมั่นคงยิ่งขึ้น เพราะทรงเป็นเสมือนผู้ประกันเสถียรภาพของราชบัลลังก์ และเป็นการเริ่มต้นการเข้ามาทรงร่วมในกิจการทางการเมืองอย่างแท้จริง

กิจการทางการเมืองอันดับแรก คือการที่พระองค์ทรงได้รับพระราชทานแต่งตั้งเป็นสมาชิกอภิรัฐมนตรีสภา ในวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468 ร่วมกับพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงอีก 4 พระองค์ เพื่อเป็นสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และประสานรัฐประศาสนโยบายระหว่างคณะเสนาบดี ทั้งยังประสานความแตกแยกในหมู่ราชวงศ์ ตลอดจนเป็นการกอบกู้ศรัทธาของประชาชนที่มีต่อสถาบันกษัตริย์ได้เป็นอย่างดีอีกด้วย ทั้งนี้ บทบาทสำคัญ ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ในฐานะองค์อภิรัฐมนตรีนั้น เริ่มตั้งแต่การร่างพระราชกฤษฎีกาตั้งอภิรัฐมนตรีสภา พระองค์ทรงเป็นผู้พิจารณาพบทวนร่างพระราชกฤษฎีกาที่สมเด็จพระยาคาวงราชานุภาพเป็นผู้ทรงยกร่าง และได้ทักท้วงข้อความบางประการเพื่อให้เกิดผลสมบูรณ์ในทางปฏิบัติมากที่สุด แต่แล้วผลการพิจารณาร่างพระราชกฤษฎีกาในอภิรัฐมนตรีสภา ก็ปรากฏว่าไม่เป็นที่ตกลงกัน และมีได้มีการประกาศใช้เป็นกฎหมาย แต่อย่างไรก็ตาม จะพบว่า หลักการ ตลอดจนการดำเนินงานของอภิรัฐมนตรีสภาส่วนใหญ่ยึดถือร่างพระราชกฤษฎีกานี้เป็นหลักแพททั้งสิ้น

งานชิ้นสำคัญที่อภิรัฐมนตรีสภาต้องพิจารณาเป็นอันดับแรกและกลายเป็นงานที่เกือบจะเรียกได้ว่าถาวรไปโดยตลอด จนถึงเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 คือ

การจัดทำงบประมาณให้เข้าสู่ดุลยภาพ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการใช้จ่ายเงินแผ่นดินใน
 รัชกาลที่ 6 ประสบปัญหางบประมาณรายจ่ายขาดดุลย์ ประกอบกับมีปัญหาแทรกซ้อนอื่น ๆ
 รวมทั้งปัญหาที่เกิดตามมาจากการแก้ปัญหาการขาดดุลย์อีกด้วย สำหรับสมเด็จพระเจ้าฟ้า
 กรมพระนครสวรรค์วรพินิตนั้น เติมทรงดำรงตำแหน่งอนุกรรมการฝ่ายทหารในคณะกรรมการ
 องคมนตรีที่ตรวจจัดงบประมาณการรับจ่ายเงินแผ่นดิน ซึ่งตั้งขึ้นในรัชกาลก่อน ครั้นมาถึง
 ในรัชกาลที่ 7 อภิรัฐมนตรีซึ่งเดิมเป็นสมาชิกกรรมการองคมนตรีฯ ทั้งสิ้น จึงรับหน้าที่ใน
 การพิจารณาปัญหาต่าง ๆ ทางด้านการคลัง เพื่อจัดทำงบประมาณแผ่นดินเสนอต่อเสนาบดี
 สภา เพื่อหาข้อยุติเป็นนโยบายในการจัดสรรงบประมาณแผ่นดินต่อไป สมเด็จพระเจ้าฟ้า
 กรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงเป็นอภิรัฐมนตรีพระองค์หนึ่ง ซึ่งมีบทบาทในการพิจารณา
 ปัญหาต่าง ๆ ทางด้านการคลังของอภิรัฐมนตรีสภา

ปัญหาสำคัญ ๆ อันมีผลกระทบต่อการจัดทำงบประมาณให้เข้าสู่ดุลยภาพโดยตรง
 มีดังต่อไปนี้ คือ

1. การพิจารณาเลื่อนชั้นเงินเดือนนายทหารชั้นต่ำของกระทรวงกลาโหม
 พ.ศ. 2471 ในการประชุมพิจารณาปัญหานี้ในอภิรัฐมนตรีสภา สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระ
 นครสวรรค์วรพินิต ทรงมีบทบาทในการแสดงความเห็นมากที่สุด ด้วยทรงเคยดำรงตำแหน่ง
 อนุกรรมการองคมนตรีฯ ฝ่ายทหาร และเสนาบดีกระทรวงกลาโหมมาก่อน พระองค์ทรง
 ให้ความเห็นเป็นเชิงเห็นชอบที่จะให้มีการเลื่อนชั้นเงินเดือนใหม่ โดยทรงให้ข้อวินิจฉัย
 ด้วยความเป็นกลาง ไม่ลำเอียงเข้าข้างทหารเพียงด้วยทรงเคยเป็นทหาร หรือดำรง
 ตำแหน่งในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับทหารมาก่อน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้
 ทรงมอบหมายให้พระองค์เป็นผู้ทรงตัดสินพระทัยที่จะดำเนินการ เรื่องนี้ต่อไป ซึ่งพระองค์ก็
 ทรงพิจารณาปัญหานี้อย่างพิถีพิถันรอบคอบ โดยทรงถือประโยชน์ที่จะเกิดแก่ราชการส่วนรวม
 สำคัญยิ่งกว่าประโยชน์ที่จะเกิดต่อส่วนราชการใดโดยเฉพาะ และก็ทรงรอบคอบพอที่จะไม่
 ทรงเสี่ยงตัดสินพระทัยไปตามลำพัง ทรงเสนอให้มีผู้ที่เชี่ยวชาญในข้อปัญหาดังกล่าวมาร่วม
 ในการพิจารณาด้วย ซึ่งในที่สุด เมื่อยังหาข้อยุติในอภิรัฐมนตรีสภาไม่ได้ ที่ประชุมจึงลงมติ
 ให้ส่งเรื่องเข้าพิจารณาในสภาป้องกันพระราชอาณาจักรต่อไป

2. การพิจารณาลดเงินเดือนข้าราชการ ในการแก้ปัญหาทางงบประมาณรายจ่ายเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในระหว่างช่วงปี พ.ศ. 2472 - 2474 รัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พยายามที่จะแก้ปัญหาคับด้วยวิธีการต่าง ๆ อาทิเช่น การตัดทอนรายจ่ายของกระทรวงต่าง ๆ การสั่งงดการก่อสร้างต่าง ๆ ตามโครงการใหม่ การยุบหรือรวมหน่วยงาน ตลอดจนยกเลิกตำแหน่ง และคุลยข้าราชการออก แต่ก็ยังไม่เกิดผลในทางปฏิบัติที่คุ้มค่าที่ควร จึงหันมาพิจารณามาตรการลดเงินเดือนข้าราชการตามข้อเสนอของกระทรวงพระคลังฯ ควบคู่กันไปกับการจัดหางบประมาณประจำปี 2474 โดยนำเข้าที่ประชุมพิจารณาร่วมกันในเสนาบดีสภา มณฑลของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิตในการพิจารณาเรื่องนี้ นับได้ว่าทรงเป็นอธิรัฐมนตรีที่ทรงมีอิทธิพลในการที่จะโน้มน้าวที่ประชุมให้เห็นพ้องกับพระคำริ ซึ่งสนับสนุนให้มีการลดเงินเดือนข้าราชการได้อย่างเกินความคาดหมาย

3. มณฑลในกรณีพระองค์เจ้าบวรเดชลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหม เนื่องจากเสนาบดีสภาลงมติในกรณีที่กระทรวงกลาโหมสั่งเพิ่มเงินเดือนนายทหาร 322 นาย ซึ่งเป็นการเพิ่มโดยเลื่อนยศ 231 นาย และโดยเลื่อนชั้นในยศเดิม 91 นาย ให้สามารถจ่ายได้เฉพาะเท่าที่ทรงจ่ายไปก่อน แต่ให้คงจ่ายเพิ่มต่อไป ในการพิจารณาเรื่องนี้ในที่ประชุมเสนาบดีสภา สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงให้การสนับสนุนข้อเสนอของพระองค์เจ้าบวรเดชโดยตลอด ด้วยทรงเข้าพระทัยในความเหมาะสมและความจำเป็นของการเพิ่มเงินเดือนข้าราชการในกระทรวงทหารดี แต่ด้วยเหตุที่ทรงดำรงฐานะเป็นองค์ประธานในที่ประชุม และเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย ทำให้ไม่ทรงอยู่ในฐานะที่จะทรงแสดงความคิดเห็น โอนเอียงไปข้างหนึ่งข้างใดได้ ประกอบกับพระคำริของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาควรมหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ ค่อนข้างจะมีน้ำหนักมากกว่าของผู้อื่น ผลการประชุมจึงเป็นไปตามพระคำริของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาควรมหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งทำให้เกิดความไม่พอใจในวงการทหารโดยทั่วไป และยิ่งทวีความไม่พอใจมากขึ้น โดยเฉพาะในหมู่ทหารบก เนื่องจากการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมกระทรวงทหารบก และทหารเรือเป็นกระทรวงกลาโหมทหารเรือ และแต่งตั้ง

กรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร ซึ่งเป็นเสนาบดีกระทรวงทหาร เรือมาก่อนให้ดำรงตำแหน่ง เป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ทั้งนี้ โดยได้รับการสนับสนุนจากสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระ นครสวรรค์วรพินิต ทำให้เกิดความไม่พอใจในกลุ่มทหารผู้เสียผลประโยชน์ และจากความไม่พอใจนี้เอง ที่นำไปสู่หนทางปีกอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีต่อมา

4. บทบาทในฐานะประธานอนุกรรมการ เสนาบดีสภา เพื่อเตรียมจัดงบประมาณ ให้เข้าสู่ดุลยภาพ ด้วยเหตุที่แม้จะได้มีการแก้ไขปัญหาทางด้านการเงินโดยวิธีต่าง ๆ เพื่อจัดงบประมาณให้เข้าสู่ดุลยภาพมาหลายวิธีแล้ว ปัญหาการเงินก็ยังหาได้ยุติลงไม่ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงจัดตั้งอนุกรรมการ เสนาบดีสภาขึ้นในปี พ.ศ. 2474 เพื่อเตรียมจัดงบประมาณให้เข้าสู่ดุลยภาพ โดยการตัดทอนรายจ่าย และเพิ่ม รายได้ตามวิสัยทัศน์อากรปัจจุบัน และภาษีอากรอย่างใหม่ ทั้งนี้ โดยมีสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงเป็นประธาน ผลงานสำคัญของอนุกรรมการ เสนาบดีสภา ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ได้แก่ การ พิจารณาตัดทอนงบประมาณรายจ่ายประจำปี พ.ศ. 2474 ซึ่งแม้จะมีการตัดทอนแล้ว ก็ยังขาดดุลอยู่ ที่ประชุมจึงเห็นชอบให้มีการพิมพ์ธนบัตรเพิ่ม โดยใช้เงินเหรียญบาทที่มีอยู่เป็น ทุนสำรอง ตัดทอนรายจ่ายของหน่วยงานต่าง ๆ ลง และใช้เงินสำรองสำหรับใช้หนี้ที่มีอยู่ ทดแทนรายจ่ายขาดดุลยในการนี้ ได้มีการยุบ รวม และลดฐานะหน่วยงาน และตำแหน่ง ในสังกัดกระทรวงต่าง ๆ ลง และยังผลให้ข้าราชการถูกปลดออกเป็นจำนวนมาก ทำให้ เกิดผลกระทบกระเทือนต่อเสถียรภาพของรัฐบาลอย่างมาก ถึงกับมีข่าวลือว่าจะมีการลอบ ปลดพระชนม์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระราชวงศ์ชั้นสูง ซึ่งคาดกันว่า จะเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิตด้วยพระองค์หนึ่ง เพราะทรงได้รับการ เฝงเลี้ยงว่าทรงเป็นตัวตั้งตัวตีของคณะเจ้าที่นำให้เศรษฐกิจตกต่ำ ทั้งนี้ อาจเป็นด้วยพระองค์ ทรงเป็นพระราชวงศ์ที่ร่ำรวยที่สุดในขณะนั้น และทรงเป็นผู้มีอิทธิพลในการกำหนดนโยบาย และพิจารณาแก้ไขปัญหานี้ในที่ประชุมอย่างมากพระองค์หนึ่ง

งานสำคัญอีกอย่างหนึ่งของอนุกรรมการ เสนาบดีสภา คือ การจัดหางบประมาณ ปี พ.ศ. 2475 ให้เข้าสู่ดุลยภาพ ได้เกิดปัญหาหางบประมาณรายจ่ายขาดดุลยเช่นเดียวกับเมื่อ

จึงได้มีการนำเข้าพิจารณาในที่ประชุมอนุกรรมการ เสนาบดีสภา ซึ่งที่ประชุมลงมติว่า ไทยควรออกจากระบบมาตรฐานทองคำ และควรลดค่าเงินบาทลง โดยกำหนดค่าเงินบาท ตามมาตราเงินปอนด์สเตอร์ลิง ซึ่งนับว่าเป็นการตัดสินใจล่าช้าไป. ยิ่งยลให้ภาวะเศรษฐกิจของประเทศต้องกระทบกระเทือนอย่างรุนแรง ทั้งนี้เป็นเพราะความฉะฉานใจของคณะ เสนาบดีและอภิรัฐมนตรี ซึ่งสำหรับสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงไม่ต้องการลดค่าเงินบาทในขั้นแรก เพราะทรงมีพระประสงค์จะให้จัดทาระบบภาษีให้ดีเสียก่อน แต่ในขณะที่เดียวกัน ก็ทรงเห็นความสำคัญของการลดค่าเงินบาท และทรงตระหนักดีว่า ในไม่ช้าไม่นานจะต้องใช้มาตรการลดค่าเงินบาทอย่างแน่นอน ซึ่งภายหลังพระองค์ก็ ทรงสามารถโน้มน้าวความคิดเห็นของที่ประชุมให้ตระหนักถึงความจำเป็นของการลดค่าเงินบาทได้ในที่สุด

สำหรับในค่านาฬิกาเรือนนั้น แม้ว่าจะได้รับการจัดตั้งขึ้นเพื่อหาหนทางเพิ่มรายได้ตามวิธีการนาฬิกาเรือนปัจจุบัน และนาฬิกาเรือนอย่างใหม่ก็ตาม แต่อนุกรรมการ เสนาบดี สภาก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขระบบการเก็บนาฬิกาเรือนแต่อย่างใด และเมื่อนายฮอดด์ แพตซ์ ที่ปรึกษาการคลัง ได้เสนอแนะให้รัฐบาลเก็บภาษีคนร่ำรวย ก็ไม่ได้รับความสนใจ จากอภิรัฐมนตรีสภา หรืออนุกรรมการ เสนาบดีสภาเลยแม้แต่น้อย ซึ่งมีผู้สันนิษฐานว่า เป็น เพราะอภิรัฐมนตรีส่วนใหญ่มีฐานะดีมาก โดยเฉพาะสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์ วรพินิต นอกจากนี้ การที่อนุกรรมการ เสนาบดีได้ออกพระราชบัญญัติภาษีเงินเดือน โดย เก็บจากรายได้ที่เป็นเงินเดือน แต่ยกเว้นเงินรายได้บางประเภท อาทิ เงินปีพระบรม วงศานุวงศ์ เป็นต้น ทั้ง ๆ ที่ควรจะมีการเก็บภาษีทุนทรัพย์ด้วย ทำให้ดูประหนึ่งจะเป็น การปกป้องรักษาผลประโยชน์ของพระราชวงศ์ ซึ่งมีทุนทรัพย์มาก และบิดความรับผิดชอบ ประเทศโดยโยนภาระภาษีให้ไปตกหนักอยู่กับประชาชน สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนคร สวรรค์วรพินิต ในฐานะประธานอนุกรรมการ เสนาบดีสภา จึงทรงเป็นเป้าสำคัญที่ถูกโจมตี โดยตลอด ค่ายเป็นที่เข้าใจว่า ทรงมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของอนุกรรมการ เสนาบดีสภา และการตัดสินใจพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

บทบาทสำคัญในฐานะองค์อธิรัฏฐมนตรี นอกเหนือไปจากปัญหาทางด้านการคลัง ซึ่งเป็นปัญหาหลักแล้ว ก็ยังมีบทบาทในเรื่องการพิจารณาการพระราชทานรัฐธรรมนูญอีกด้วย กล่าวคือ จากผลการประชุมองค์อธิรัฏฐมนตรีพิจารณาเค้าโครงการรัฐธรรมนูญ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมอบหมายให้พระยาภิรมย์ภักดีร่างขึ้น ทูลเกล้าถวาย สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมอบหมายให้พระยาภิรมย์ภักดีร่างขึ้น ทูลเกล้าถวาย ปราบเกล้าว่าได้รับการคัดค้านจากองค์อธิรัฏฐมนตรีหลายพระองค์ ทั้งนี้ อาจเป็นควมร้ายรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ได้มีบทอนอำนาจขององค์อธิรัฏฐมนตรีสภาลงอย่างมาก ทำให้ไม่เป็นที่พอใจขององค์อธิรัฏฐมนตรีส่วนใหญ่สำหรับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิตนั้น แม้จะไม่มีหลักฐานทางราชการที่ระบุว่าพระองค์ทรงร่วมในการคัดค้านรัฐธรรมนูญนี้ก็ตาม แต่จากคำกล่าวอ้างของบุคคลร่วมสมัยจะเห็นว่า การระงับการพระราชทานรัฐธรรมนูญครั้งนี้ น่าจะเป็นอิทธิพลของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิตด้วยพระองค์หนึ่ง ด้วยเหตุที่พระองค์โปรดให้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป และไม่ทรงเห็นด้วยกับพระราชดำริที่ว่า หากไม่มีการพระราชทานรัฐธรรมนูญจะทำให้เกิดรัฐประหาร ตลอดจนสถานภาพขององค์อธิรัฏฐมนตรีสภาซึ่งแตกต่างจากที่พระองค์ทรงตรวจทานแก้ไขอย่างมาก นอกจากการที่คณะองค์อธิรัฏฐมนตรีพากันคัดค้านการพระราชทานรัฐธรรมนูญ และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงคล้อยตามองค์อธิรัฏฐมนตรีสภา ทำให้สถานภาพของพระมหากษัตริย์คลอนแคลนมากขึ้น เป็นจุดใหญ่ของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ใช้เป็นข้อโจมตีการปกครองแบบเก่า และเป็นข้ออ้างในการที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่

นอกจากนี้ ในฐานะที่ทรงเป็นองค์อธิรัฏฐมนตรี สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ยังทรงมีบทบาทในเรื่องการต่อต้านแนวความคิดสังคมนิยมแบบคอมมิวนิสต์อีกด้วย กล่าวคือ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2473 เป็นต้นมา กิจกรรมของผู้นิยมแนวความคิดแบบคอมมิวนิสต์ภายในประเทศมีมากขึ้น จนรัฐบาลต้องเพิ่มความสนใจที่จะหามาตรการยับยั้งการแพร่ขยายของแนวความคิดดังกล่าว ด้วยเกรงว่าจะเป็นการอันตรายต่อความมั่นคงของชาติ สำหรับในส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิตทรงเป็นปฏิปักษ์ต่อแนวความคิดนี้อย่างสิ้นเชิง อาจเป็นควมทรงได้รับการฝึกฝนอบรมมาแบบทหาร ประกอบกับความเป็นพระราชวงศ์ที่ทรงมีฐานะทางการเงินและการเมืองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่จัดว่า

อยู่ในระดับสูงสุด จึงปรากฏว่า พระองค์ทรงเป็นอภิรัฐมนตรีที่ทรงร่วมในการคัดค้านแนวความคิดนี้อย่างเปิดเผย และจริงจังทุกครั้ง และมักจะเป็นผู้ทรงเตือนให้รัฐบาลตระหนักถึงภัยของการเผยแพร่ลัทธินี้เสมอ เพื่อที่จะหาทางป้องกันและแก้ไขต่อไป จนในบางครั้งก็ทำให้ทรงคัดค้านพระทัยรับความจนเกือบจะเสียการ เช่นในกรณีที่ทรงเห็นควรให้การยอมรับ และสนับสนุนสมาคมต่อต้านบอลเชวิคอย่างเปิดเผย ซึ่งจะทำให้เกิดความยุ่งยากในการดำเนินนโยบายของรัฐบาลในภายภาคหน้าได้

การบทบาททางการเมืองของพระองค์ในฐานะองค์อภิรัฐมนตรีที่กล่าวมาอาจกล่าวได้ว่า ทรงเป็นพระราชวงศ์ชั้นสูงที่ทรงมีอิทธิพล และบทบาทสำคัญในอภิรัฐมนตรีมากที่สุดพระองค์หนึ่ง ด้วยทรงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างมาก ในการที่จะถวายคำปรึกษาเพื่อประกอบการตัดสินใจพระราชหฤทัย เกือบทุกข้อปัญหาและนโยบายต่าง ๆ ของรัฐบาล ซึ่งข้อสรุปที่ถือเป็นนโยบายของชาติส่วนใหญ่ แม้จะเป็นการแก้ไขข้อปัญหาต่าง ๆ ของประเทศ และทำนุบำรุงประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองขึ้น แต่ส่วนหนึ่งก็ดูราวกับเพื่อรักษาสถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ไว้ด้วย ซึ่งคณะราษฎรใช้เป็นข้ออ้างสำคัญประการหนึ่งในการที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองในโอกาสต่อมา

บทบาททางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ในสมัยรัชกาลที่ 7 นั้น นอกจากจะแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดจากการที่ทรงดำรงตำแหน่งอภิรัฐมนตรีแล้ว ยังสามารถศึกษาได้จากการที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยถึงสองกระทรวง โดยเริ่มด้วยกระทรวงกลาโหม เนื่องจากนายพลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชาบุษิตกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหม พระองค์จึงทรงได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้มาทรงดำรงตำแหน่งนี้แทน ด้วยทรงมีคุณสมบัติเหมาะสม มีพื้นฐานความรู้ทางด้านทหารเป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิชาทหารบก นอกจากนี้ ยังทรงเคยดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการคัดทอนรายจ่ายฝ่ายทหาร และขณะนั้นก็ยังทรงเป็นเสนาธิการทหารบกอยู่ด้วย จึงทรงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยว่าจะทรงสามารถบริหารราชการในกระทรวงกลาโหมได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะในภาวะที่ประเทศกำลัง

ประสบปัญหาทางเศรษฐกิจ ดังนั้น ตลอดเวลาที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหม พระองค์จึงทรงทำนุบำรุงกิจการทหารโดยทรงยึดถือนโยบายประหยัดเป็นหลัก ทั้งในด้านการทำนุบำรุงกำลังคน กำลังความสามารถและกำลังอาวุธ โดยมุ่งแก้ไขข้อบกพร่องทางด้านประสิทธิภาพของกองทัพ เป็นสำคัญ

บทบาทสำคัญของพระองค์ในการบริหารราชการในกระทรวงกลาโหม อาจจำแนกออกได้เป็น 2 ประการใหญ่ ๆ คือ

1. การปรับปรุงส่วนราชการในกระทรวง และจัดเปลี่ยนรูปโครงการกองทัพ ในกรณีนี้ พระองค์ได้ทรงดำเนิการจัดระเบียบราชการในกระทรวงใหม่ โดยการรวมกรมต่าง ๆ ที่มีลักษณะงานคล้ายคลึงกัน เข้าด้วยกัน และจัดแบ่งใหม่ให้เป็นสัดส่วน เพื่อลดภาระความรับผิดชอบของเสนาบดีลงไป ส่วนในการปรับปรุงเปลี่ยนรูปโครงการกองทัพ นั้น ได้ทรงพิจารณาตัดทอนงบประมาณรายจ่ายทางด้านกองทัพบก และจัดการปรับปรุงรูปโครงการกองทัพใหม่สองครั้ง ซึ่งยังผลให้สามารถลดจำนวนทหารลงได้อย่างมาก เป็นการสอดคล้องกับทรศนะของการทหารหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งถือว่า อำนาจกองทัพไม่ได้ขึ้นอยู่กับกำลังคนเพียงอย่างเดียว นอกจากนี้ ยังเป็นการช่วยสถานะทางการเงินของประเทศให้ดีขึ้น และให้ความเสมอภาคกับทางฝ่ายพลเรือน ซึ่งมีการปลดข้าราชการออกเช่นกัน สำหรับในด้านยุทธศาสตร์ ก็ทรงจัดรูปกองทัพให้โดยลดทางการรบอย่างแท้จริง ตามตำรายุทธศาสตร์ทหารบก แต่ก็สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจของประเทศด้วย

2. การทำนุบำรุงสร้างเสริมความสามารถของทหาร และสวัสดิการทหาร พระองค์ทรงเริ่มด้วยการจัดโครงการ ส่งนักเรียนโรงเรียนทหาร และนายทหารออกไปศึกษา และปฏิบัติงานเพิ่มเติมในต่างประเทศให้รัดกุมยิ่งขึ้น แต่ในทางปฏิบัติ ไม่เกิดผลเท่าใดนัก เพราะสถานะทางเศรษฐกิจไม่อำนวย ส่วนการปรับปรุงด้านสวัสดิการทหารนั้นพระองค์ก็ทรงให้การสนับสนุนทุกวิถีทางอย่างเต็มที่ที่จะช่วยให้ทหารได้รับสวัสดิการที่ดีขึ้น แต่ก็ทำให้รายจ่ายในค่านอื่น ๆ ต้องได้รับความกระทบกระเทือนไป เพราะกระทรวงกลาโหมมีภาระที่จะต้องเพิ่มรายจ่ายมากขึ้น โดยที่งบประมาณไม่ได้เพิ่มมากขึ้นไปด้วย จะเห็นได้ว่าแม้พระองค์จะทรงตระหนักถึงความสำคัญในการปรับปรุงประสิทธิภาพกองทัพของประเทศ

ให้ดีขึ้นอย่างไรก็ตาม แต่ด้วยเหตุที่ประเทศกำลังประสบปัญหาทางการเงิน พระองค์จึงต้องทรงดำเนินนโยบายปรับปรุงกองทัพ และงานในความรับผิดชอบของพระองค์ให้เหมาะสมรัดกุม และประหยัดที่สุดโดยไม่ก่อให้เกิดความเสียหาย และช่วยให้ภาวะเศรษฐกิจของชาติดีขึ้น ซึ่งในการนี้ พระองค์ก็ทรงสามารถทำได้สำเร็จตามสมควร

นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงปลีกเวลาจากราชการงานประจำในกระทรวงกลาโหม เพื่อการเสด็จตรวจราชการหัวเมืองอีกด้วย ทั้งนี้ ได้ทรงมีโอกาสเสด็จตรวจราชการในระหว่างที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหมนี้ได้เพียงสองครั้ง คือ เสด็จตรวจราชการมณฑลฉาน และนครราชสีมา ในปี พ.ศ. 2469 และจังหวัดหล่มสัก เลย เพชรบูรณ์ ในมณฑลพิษณุโลก และมณฑลอุดร ในปี พ.ศ. 2470 ซึ่งได้ทรงเรียบเรียงรายงานการตรวจราชการขึ้นทูลเกล้าถวายด้วยพระองค์เองอย่างละเอียดทุกแง่มุม เพื่อประโยชน์ต่อการบริหารราชการในหน้าที่ประจำ และเพื่อเป็นข้อมูลในการพิจารณาข้อปัญหาต่าง ๆ ในฐานะที่ทรงเป็นพระองค์หนึ่งในคณะที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และจะได้มีโอกาสตรวจตราดูแลทุกข์สุข และความต้องการของประชาชน ตลอดจนได้มีโอกาสตรวจราชการทำงานของราชการตามหัวเมืองต่าง ๆ ได้ โดยทั่วถึงอีกด้วย แม้จะทรงสามารถเสด็จตรวจราชการได้เพียงสองครั้งในช่วงที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหมนี้ แต่นับได้ว่าเป็นการเริ่มต้นทรงถือการเสด็จตรวจราชการ เป็นส่วนหนึ่งของราชการประจำตัวนับเป็นต้นมา

หลังจากที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหมได้เพียงสองปี สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ก็ทรงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยแทนสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ทั้งนี้ บพมาทของพระองค์ในฐานะเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ซึ่งเสริมให้เห็นถึงบทบาททางการเมืองเด่นชัดขึ้น ได้แก่

1. การเสด็จตรวจราชการหัวเมือง เนื่องจากความจำเป็นในตำแหน่งหน้าที่ ซึ่งจะต้องสอดส่องดูแลทุกข์สุขของราษฎรทั่วพระราชอาณาจักร พระองค์จึงทรงมีโอกาส

ได้เสด็จออกตรวจราชการหัวเมืองบ่อยครั้งโดยเสด็จปีละครั้ง มณฑลที่เสด็จไปได้แก่ มณฑลราชบุรี มณฑลพายัพ มณฑลปัตตานี และมณฑลภูเก็ต ซึ่งเอกสารที่คงเหลือจากหลักฐาน การตรวจราชการทั้ง 4 ครั้งนี้ มีเพียงบันทึกการสนทนากับพ่อค้ามณฑลภูเก็ต ซึ่งเป็นส่วน หนึ่งของหลักฐานการตรวจราชการมณฑลภูเก็ตเท่านั้น แต่อาจประเมินผลการเสด็จตรวจ ราชการหัวเมืองของพระองค์ได้จากความเปลี่ยนแปลงโดยทั่วไป ซึ่งเกิดขึ้นจากผลของ การเสด็จตรวจราชการ ที่เห็นได้ชัดเจนคือ โครงการสร้างหรือซ่อมแซมสถานที่ราชการ สังกัดกระทรวงมหาดไทยตามหัวเมืองในมณฑลต่าง ๆ ที่ชำรุดทรุดโทรมให้ดีขึ้น

นอกจากนี้ การออกตรวจราชการยังไม่จำกัดอยู่เพียงเป็นหน้าที่ของเสนาบดี เท่านั้น แต่รวมไปถึงเจ้าหน้าที่ในบางหน่วยงานที่จำเป็นด้วย ทั้งนี้ พระองค์มิได้ทรงละเลย ที่จะวางกฎเกณฑ์สำหรับการรับรองข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ไปตรวจราชการให้รัดกุม และ เป็นธรรมมากขึ้น ด้วยเป็นปัญหาที่สร้างความเดือดร้อนให้กับข้าราชการชั้นผู้น้อยผู้ให้การ รับรองเป็นอย่างมากมาโดยตลอด จากผลการเสด็จตรวจราชการในฐานะเสนาบดี กระทรวงมหาดไทยนั้น นอกจากจะเกิดผลต่อมณฑลต่าง ๆ ดังกล่าวโดยตรงอันเป็นการ เชื้อประโยชน์ต่อการบริหารงานในกระทรวงมหาดไทย หรือต่อการประสานงานด้านการ ปกครองระหว่างส่วนกลาง และส่วนภูมิภาคแล้ว ยังก่อให้เกิดประโยชน์อย่างใหญ่หลวง ต่อการดำเนินนโยบายการปกครองของรัฐบาลที่มีต่อประชาชนโดยทั่วไปด้วย

2. การเทศบาต ได้มีการรื้อฟื้นปรับปรุงแก้ไขการสุขาภิบาล ซึ่งมีมาแต่สมัย รัชกาลที่ 5 ให้เป็นรูปเทศบาตมากขึ้นในต้นสมัยรัชกาลที่ 7 ซึ่งขณะนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต กำลังทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหมอยู่ พระองค์ ได้ทรงให้ความเห็นในฐานะองค์อภิรัฐมนตรีว่า ควรส่งกรรมการที่แต่งตั้งขึ้นเพื่อศึกษา เกี่ยวกับการเทศบาต ไปดูงานด้านนี้ในต่างประเทศ เพราะทรงเชื่อว่าฝรั่งมีความเชี่ยวชาญ ดีกว่า ซึ่งพระดำริของพระองค์ก็เป็นผลในทางปฏิบัติ ด้วยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงเห็นด้วยทุกประการ

เมื่อนายอาร์.ดี. เกรก ประธานกรรมการศึกษาการจัดการเทศบาต ซึ่งเพิ่ง กลับจากดูงานด้านนี้ในยุโรปมา ได้รายงานการจัดเทศบาตขึ้นทุกเดือน ถวายผ่านกระทรวง

มหาดไทย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็โปรดเกล้าฯ ให้มีการร่างพระราชบัญญัติเทศบาลขึ้น ในกรณี กรมสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทยเป็นฝ่ายดำเนินการร่าง โดยสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิตไคทรงนำร่างนี้เข้าพิจารณาในที่ประชุมสมุหเทศาภิบาลและนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อทรงพิจารณาประกาศเป็นพระราชบัญญัติ ซึ่งจะมีผลบังคับใช้ต่อไป แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นทราบจนมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ก็ยังมีได้รับการอนุมัติจากกรมร่างกฎหมายเพื่อประกาศใช้แต่อย่างไรก็ดี บทบาทของพระองค์ในการดำเนินการจัดให้มีการร่างพระราชบัญญัตินี้ ก็แสดงถึงพระประสงค์ที่จะเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ฝึกฝนเรียนรู้ที่จะมีส่วนร่วมในการปกครองตนเอง เป็นการปูพื้นฐานทางด้านการปกครองและสร้างสำนึกในทางการเมืองให้แก่ประชาชนที่ละน้อย เพื่อรับสภาพการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองที่อาจมีขึ้นในวันข้างหน้า ด้วยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งพระราชหฤทัยเกิดเกล้าที่จะพระราชทานสิทธิในการปกครองประเทศแก่ประชาชน และทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้การเทศบาลเป็นเครื่องมือฝึกฝนประชาชนในขั้นต้น

3. การปราบปรามการกระทำอันเป็นภัยต่อประเทศชาติของผู้ที่นิยมลัทธิสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ เนื่องจากกระทรวงมหาดไทยเป็นหน่วยงานที่ได้รับมอบหมายหน้าที่ให้ปราบปรามการเคลื่อนไหวทางการเมือง และการกระทำอันเป็นภัยต่อประเทศชาติของผู้ที่นิยมลัทธิสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต จึงทรงดำเนินการป้องกันและปราบปราม โดยใช้วิธีการต่าง ๆ เช่น การเนรเทศผู้ต้องหาคอมมิวนิสต์ตามหลักเกณฑ์การเนรเทศใหม่ ซึ่งทรงกำหนดให้มีขึ้นในปี พ.ศ. 2472 และแก้ไขอีกครั้งในปี พ.ศ. 2474 แต่การเนรเทศนี้ยังมีข้อบกพร่อง คือใช้ได้เฉพาะผู้ต้องหาชาวต่างด้าวเท่านั้นยังไม่มีมาตรการ คุ้มครองกับผู้ที่สัญชาติไทย นอกจากการเนรเทศก็ยังมีทรงดำเนินนโยบายป้องกันภัยอันเกิดจากกรรมกรที่เป็นชาวต่างด้าว ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนจีน โดยให้เจ้าหน้าที่ทำการสอดส่องพฤติกรรมกรรมกร เผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ในกลุ่มกรรมกร ทั้งยังทรงกรมบังคับมณฑลเสนอข้อคิดเห็นจัดตั้งสำนักงานกรรมกรของพระยาเพชรอินทรา ข้าราชการกระทรวงมหาดไทย เพื่อจะลดบทบาทกรรมกรชาวจีน

และช่วยเหลือกรรมกรชาวไทยให้มีบทบาทมากขึ้นแทน แต่ข้อเสนอดังกล่าวไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะได้รับการทักท้วงจากคณะกรรมการสภาเผยแพร่การพาณิชย์ให้ร่อนกว่าร่าง พระราชบัญญัติโรงงาน และพระราชบัญญัติคนเข้าเมืองฉบับแก้ไขจะแล้วเสร็จเสียก่อน ซึ่งจนถึงรัชกาลก็ยังไม่ปรากฏว่ามีการจัดตั้งสำนักงานกรรมกรเลย แต่เหตุประการหนึ่ง เป็นค้าย สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิตไม่ทรงเห็นความสำคัญของปัญหา กรรมกรเท่าใด จึงไม่ทรงให้การสนับสนุนเท่าที่ควร นอกจากนี้ ยังทรงดำเนินนโยบาย ป้องกันและปราบปรามชาวยิวที่นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์ โดยอาศัยหลักตามข้อตกลงระหว่าง รัฐบาลไทยกับฝรั่งเศสอีกด้วย

การป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ ซึ่งทำได้ทางอ้อม คือการออกพระราช บัญญัติป้องกัน เช่น พระราชบัญญัติคนเข้าเมือง โดยรัฐบาลได้ให้อำนาจอย่างเด็ดขาดแก่ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ในการออกคำสั่งกำหนดจำนวนคนต่างด้าวที่จะเข้ามาใน ประเทศและยังได้รับความร่วมมือจากสถานทูตอังกฤษ และเยอรมันในด้านข้อมูลเกี่ยวกับการ ดำเนินงานเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการป้องกันและปราบปราม ลวงหน้าอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม บทบาทในการปราบปรามการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ของ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยดังกล่าวนี้ นับ เป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในระยะสั้น ๆ โดยการปราบปรามและต่อสู้อย่างเปิดเผย มากกว่าที่จะเป็นการแก้ปัญหาในระยะยาว โดยการเข้าถึงเป้าหมายสำคัญของลัทธิคอมมิวนิสต์ อันได้แก่ชนชั้นกรรมกรชีพ เช่น ชาวจีน ชาวนา กรรมกร เป็นต้น

นอกจากบทบาทของพระองค์ในฐานะเสนาบดีทั้งสองกระทรวงดังกล่าวแล้ว สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ยังทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัย จากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงรับตำแหน่งผู้สำเร็จราชการรักษา พระนครในคราวเสด็จพระราชดำเนินต่างประเทศ หรือเสด็จแปรพระราชฐาน และทรง ดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ในองค์กรทางการเมืองอื่น ๆ อาทิเช่น ทรงเป็นประธานคณะกรรมการ

จัดระเบียบของมนตรีและอุปนายกสภาป้องกันพระราชอาณาจักรอีกด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่า พระองค์ทรงเป็นพระราชวงศ์ชั้นสูงพระองค์เดียวที่มีบทบาทครอบคลุมทั้งทางด้านการทหาร การเมือง และการปกครองอย่างมากมาโดยตลอดสามรัชสมัยสุดท้ายของระบอบราชาธิปไตย หรือ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้คณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จึงพยายามที่จะโจมตีการปกครองแบบเก่า ตลอดจนสถาปนาระบอบการปกครองแบบใหม่ และพระราชวงศ์ โดยการชี้ให้เห็นถึงจุดอ่อนของระบอบการปกครองแบบเก่า ซึ่งแม้พระมหากษัตริย์จะทรงมีพระราชอำนาจในการปกครองประเทศโดยเด็ดขาดแต่พระองค์ก็เฝ้าติดตามแต่หากทรงไว้วางพระราชฤทัย เชื้อพียง และยึดถือความเห็นของคณะที่ปรึกษาแผ่นดิน ซึ่งสมาชิกล้วนแต่เป็นพระราชวงศ์ผู้ทรงมีฐานะร่ำรวยอยู่แล้ว โดยเฉพาะสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เป็นหลักในการตัดสินใจ และนโยบายต่าง ๆ ในการบริหารราชการแผ่นดินแทบทั้งสิ้นนี้ จะมีผลให้การตัดสินใจและนโยบายต่าง ๆ เป็นไปในลักษณะที่จะพิทักษ์รักษาสถาบันภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ไว้ โดยมองข้ามความต้องการที่แท้จริงของประชาชนไปได้ ทั้งนี้ การที่จะแก้ปัญหาดัง ๆ เหล่านี้ได้ จะต้องจำกัดพระราชอำนาจ และพระอำนาจของพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ลง และให้ประชาชนได้มีสิทธิในการปกครองประเทศของตนมากขึ้น โดยการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปเป็นระบอบประชาธิปไตย ที่มีพระมหากษัตริย์อยู่ใต้อำนาจรัฐธรรมนูญ

ในการศึกษาบทบาททางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิตนี้ เนื่องจากมีข้อจำกัดทางเอกสารมากมาย จึงทำให้ไม่สามารถประเมินพระดำริและบทบาททางการเมืองได้ชัดเจนเท่าที่ควร และตามที่ปรากฏหลักฐาน ผลสะท้อนทางการเมืองที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่ก็มักเป็นผลที่เกิดจากฐานะทางการเมืองของพระองค์ มากกว่าที่จะเป็นผลอันเกิดจากบทบาททางการเมืองของพระองค์โดยตรง จึงอาจกล่าวได้ว่า บทบาทภายใต้ฐานะและตำแหน่งที่สำคัญทางการเมืองของพระองค์นั่นเอง ที่เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งซึ่งคณะกรรมการใช้เป็นข้ออ้างในการที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475